

STURM LÁSZLÓ

Gál Sándor:
Néhány lépés az udvar kövein

Kortárs, 2020

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

A *Néhány lépés az udvar kövein* az utóbbi évek verseit korábbiakkal vegyíti, visszanyúlva a negyedszázaddal ezelőtti filozófiai poémáig, a *Szélig*. A kötetben nincs utalás arra, mi az új, mi a régi, és mért pont így állt össze ez a több mint kétszázötven oldal. Bizonyos azonban, hogy a fő szempont – a központozás elhagyása és a zárt motívumkincs mellett – a lételméleti töprengés.

Tudni illik: Gál Sándor a magyar irodalom már nyolcvanas éveit közepén járó nagy öregje, a felvidéki kultúra és irodalom egykori mindenese. Az ember szívesen játszik el az analógiákkal, bár tudjuk, azok részben sántítanak, részben parttalanná bővíthetők. Ugyan nem állt annyira egyedül, és nem emelkedett ki annyira társai közül, de ez a mindenesség, a műfaji sokoldalúság, az írói termékenység, a sokoldalú kezdeményező szerep Bessenyei Györgyre emlékeztet. Ahogy a reformkori író egy új kezdetet jelez, úgy tevékenykedett Gál nemzedéktársaival a felvidéki irodalom második tragikus újraindítása, majd kiteljesítése körül. (Az már tényleg pusztán esetlegesség lehet, hogy öregségére ő is a nagyvárosból, Kassáról falura vonult.)

Eszembe jut az idősebb – és majdnem száz évet megért – kortárs, Takáts Gyula is, aki Kaposvárnak, Somogyinak volt néminemű mindenese. Ahogy Takáts, Gál is egy eléggé zárt motívumrendszerre alapozó létbölcseleti lírát alakított ki és működtet immár hosszú ideje.

A zárt motívumsornak persze megvannak a veszélyei, és ezeken a veszélyeken Gál sem tud mindig könnyedén áttállalni. Színvonalában nem egységes a kötet. A „csend”, a „végtelen”, az „időtlen”, a „magány”, az „úr”, a „szél”, a „most”, a „mindenség”, a Jézus-analógiák olykor túl hamar jönnek a tollára, illetve előre tudható, hogy a dolgok majd ezekre futnak ki. A lényeg kimondhatatlanságát érzékeltető paradoxonok, egyidejű ellentétek is gyakran sablonosak (idő–időtlenség, be-

széd–hallgatás, áldás–átok, „tértelen tér”, születés–halál, ölelés–ölés, siker–kudarc, „egyszerre súlyos és súlytalan” stb.). A bibliai utalások pedig zavarosak: hol tagadja vagy vádolja Istent, hol kisajátítja a jézusi mozzanatok, de van, hogy áhítattal fordul Istenhez. Mintha nem a valódi önmagába mélyedés, hanem kulturális minták irányítanak ilyenkor, és azok közül is a könnyen kézre állóhoz nyúlna (például azokhoz, amelyek a tagadást bátor illúziótlanságnak veszik). Ám az áhítatnak vannak mellbeütően szép sorai, mint például – és mindenekelőtt – az *Otthoni oszlopok* két sora: „erős isten / vesztesek ura”.

Gál legfelülre célzó absztrakcióival úgy járhatunk – megint egy analógia –, mint állítólag Arany a hozzá küldött Madách-művel. Elriasztotta a legnagyobbakra törő buzgalom, és először félretette. Gálnál, tagadhatatlan, az előzőekben taglaltak miatt némileg jogos az aggodalom, de szintén kár lenne félretenni. Amikor egybeérik nála az emlékek és a jelen érzékelés tárgyilagossága a látomás önként adódó szimbolikusságával és az átgondolt fogalmisággal, akkor nagy költő. És sokszor ami először átlagosnak tűnik az önisméltések és a központozás hiányából adódóan ömlesztve kapott szavak miatt, újraolvasva az is fölíratkozik a kedvencek közé. (A beszédritmust követő, kötött és szabad vers határán lévő, központozást kiiktató, de többnyire rövid sorokba tagolt formát *A belátható egész* eleje magyarázhatja: „ami még nem vers / és már nem próza / hanem összekapcsolható / kettős való / az írás csendje / de az is lehet / hogy mérték / amelyben akár / otthon is lehetnék / másféle belső jelen / ami nem egynemű / de kristálytisza / gondolat és szellem / iker-valója / vagy kör egy másik körben / együtt tágul / de szerte is omolhat”.)

A nagyfokú elvonatkozás tehát hol segíti, hol gátolja a fölemelkedést. Mindenesetre megvannak a maga eredményei, és lélektanilag is érthető.

A költőnk a kritika elkészülte után néhány héttel elhunyt. Így ez az írás – eredeti szándékától függetlenül – búcsú is a Kortárs egykori szerzőjétől.

A történelmi tapasztalatokban és az egyéni életben megélt forgandóság és mulandóság (*Egy másik ég*: „lehullott minden ékesség / látható ím az örök véges”) utoljára csak valami örök érvényűvel ellensúlyozható. Ez a – remélt – örök Gálnál dinamikus jellegű. Az eredendő létről hírt hozó szél vagy „a mindenség malomkövei” jellegű kifejezések érzékeltetik.

A valóság azonosul az egésszel: „a való / a visszatérő egész” (*Látható egész*). A világ ketté van hasadva. A szükségszerűen töredékes emberi élet attól kap jelentőséget, hogy mögötte fölfölsejlik egy másik dimenzió, amellyel átléphet az egészbe, a maga igazságába. Rendre feltűnik ez a „másik” mint „másik valóság” (*Fejfáim között a csend*), „másik tenger”, „másik tavasz” (*Szél*), „másik történelem” (*A kert*), „másik tér” (*A sötétség árnyai*). Az előrehaladó öregséggel együtt mindjobban fenyegető elmúlás így remény is, a szintézis esélyét kínálja, igaz, bizonyosság nélkül. Hiszen ember és kozmosz, kozmosz és vers eredendően egybetartoznak. „Mert én a szél vagyok / mert én vagyok a SZÉL” – zárja a *Szél* című poémát. A lényeg, az egész kimondhatatlan: „lefordíthatatlan / az éjszaka nyelve / a felhők néma vonulása / s a felettük didergő / egek beszéde // lefordíthatatlan / a fény-huzalok pendülése / és leírhatatlan a csillagok ornamentikája” (*Hatalmak*). A vers mégis képes érzékeltetni annak létét a maga teljességével. A mindenség versszerűségébe vetett bizalom ígéri a töredékes létezés kiegészülését: „még odáig elballagok / odáig / a megsejtett / értelmén túli hazáig / hol a mindenség / rétegződik verssé” (*Ikrek*). Néha megérezhető a pillanatban valamely végső harmónia, ilyenkor a „most” az örökkévalóval szembeül: „a mindenkori most / s benne / a létezés elfogadása / amikor nincs sem múlt se jövő / csak önmagában a mindenség / az örök jelen lényege” (*A most*).

A kötet valószerűleg leggyakoribb napszaka az alkony. Részben az elmúlásra figyelmeztet, részben nappal és éjszaka határán belátást enged a kettősségek mögé. (Hasonlóan a hajnalhoz, amely szintén gyakran emlegetett időszak.) Például a *Szél* IX. részében: „a szabadság / arany napja fölragyog / s kiteljesedik / hogy legyen hajnal / és alkonyat hogy / legyen sejtés hit / kétely és gondolat / ami a *van* pereméről / visszahull s amit elnyel

/ a másik tenger”. A teremtés erői, távlatai lenyűgözik a költőt. Általuk végre, úgy érzi, fölékerülhet közösségi és egyéni sors esendőségének. A végtelen dimenziójában már nem olyan égetők a veszteségek.

Az eredendő erők építő-romboló dinamikája irodalmilag az eposziséget hívja elő: „ma délután / elgondoltam egy verset / egy igen hosszú költeményt / eposzi áradásút [...] akár a hóval borított hegyélek / volt mélysége / magassága és tere / s miként a teremtés előtt / az Úr lelke lebegett felette” (*A most*); „a várakozás történelme / kiszámíthatatlan / eposzi távolságokat / sodor magával / s benne már / minden csak látszat / vagy folyamatos átmenet” (*Mert valami megszűnt*). Néha a történelemben is pusztítóan megnyilvánulnak ezek az erők: „és itt vannak még / sokszoros magányba / rakottan / kihantolatlan / történelmükkel / világot-járt nagyapáink / lángzivatarokkal / csontokba-zárt / eposzok [...] várják a feltámadást / és az örök most / sugaras jelével tündökölnek” (*Néhány lépés az udvar kövein*).

Gál jellemző tája közérzetet és filozófiát is kifejez. A nagy távlatoknak átengedett, kiüresedett vidék egyszerre szembesít a létezés kietlenségével, a mégis elvégzett munkával és a félelmetesben lehetséges beteljesedéssel, egyben a szülőfölddel és a gyermekkor emlékével: „aratás után / végtelen lett a síkság / mozdulatlan halálszínű bozótos / csupán a valahai / legelésző libafal-kák emléke lebegett felette” (*A most*). A szürkén torlódó egekben a mindenség dinamikája válik érzékelhetővé, a jelfütkésző útkeresés pedig végső válasz nélkül marad: „márványek magas / gomolygása / mintha / a teljes részvétlenség / mintha a teljes közöny / uralná a kavargó jelek / kusza titkait // a dolgok örök / összefonódásában / valami tűnődő részvét / dereng s a meglévő / egész önmaga ellen / fordul” (*Szél*). A kétely és az áhí-

tat váltakozásának egyik nagy verse *A most* egyik darabja:

„kívánhatnék-e az elmúlásra / őszidőnél szebb évszakot / amikor a szőlő ízét váltja / s aszúsodnak a nappalok // kiárad önmagából az ég / hajnalonta ezüstre vált / mélye hullámzó messzeség / tág csend és bezárt világ // meglehet mindez merő látszat / szemem mögötti villanás éke / kívánság vagy káprázat már csak / elmúlás tűnő őszi fénye”

EKLER ANDREA**Papp Endre: Görömbei András**

MMA, 2019

EKLER ANDREA (1971) Budapest

2020-ban lett volna 75 éves az irodalomtörténész, a hungarológia tudomány meghatározó alakja, az iskolateremtő egyetemi tanár, a szerkesztő: Görömbei András. Papp Endre monográfiája életművének összegző értelmezése, „irodalomtudósi portréja”. Ezzel összefüggésben a könyv elméleti munka is, Görömbei András irodalomszemléletét vizsgálva, az ő értékrendjét a fókuszba helyezve betekintést nyújt a magyarországi irodalomtudomány és -elmélet 20. századi és az ezredfordulót követő évtized történetébe is. A kötet egészét tekintve ez nem csupán az életmű kontextusa szempontjából lényeges, hanem a megközelítés alapvető módszertani jellegzetességére is utal.

Papp Endre egy folyamat részeként tekint az életműre. Filozofikus bevezetőjében, mint arra a fejezet címe is utal (*Tudós az időben*), a tudós és az idő viszonyáról, egy-egy tudományos munka vagy életmű hatásának, jelentőségének, maradandóságának kérdéseiről, lehetőségeiről gondolkodik. Mint írja: „A múlt nem igazol, csak bebocsát a párbeszédbe. A szükségszerűen múlttá és esetleg felülvizsgálttá, ne adj’ isten, meghaladottá váló egykori igazságtételezések előfeltételeik és paradigmatis kapcsolódásaik révén a tudományos megismerés folyamatának számon tartott részei maradnak.” Logikus érvelése szerint a rendszerből kiesni a felejtés által lehetne, azonban a felejtés a tudomány krízisét jelentené. Következtetése: „A végső, tudományosan megközelíthető és feltárható igazságok nem az időtlenben léteznek, hanem megtörténnek az időben.” Konkrétabban is utal Görömbei András műveinek jelentőségére, mindenkori jelenidejűségük szükségességére. Kiemelve a tudós kutatásainak interdiszciplináris jellegét, irodalomtudományi munkáinak a magyaridentitás-problematikával való szoros kapcsolatát, értelmezéseinek egzisztenciális irányultságát, ontológiai kérdések iránti igényét és nyitottságát, hangsúlyozza: „Görömbei András szellemi teljesítményében ne kizárólag a kanonizált ismeretre, hanem az intenzív otthonosságra is figyeljünk, amellyel magyarságtudatunk minőségével szembesít minket! A szembesülés mindig a jelenben zajlik.”

Olvasatát az életpálya rövid összefoglalásával kezdi. Éppen annyit foglalkozik az életrajzi vonatko-

zásokkal, amennyit szükséges. Azokat a momentumokat emeli ki, amelyek szemléletformáló hatása bizonyítható és/vagy Görömbei András maga is meghatározónak tartott emberi, szellemi pályájának alakulása szempontjából. Ezek elsősorban (az ő életében) az ötvenes évektől a rendszerváltásig tartó időszak diktatúrájából, az ezáltal generált cselekvő ellenállásból, tiltakozásból fakadó tapasztalatok, életesemények, valamint a rendszerváltást követő többféle szabadságfogalmat, értékviszályt előidéző társadalmi, szellemi folyamatok voltak, amelyek kétségtelenül hozzájárultak a szabadságot, identitást, szolidaritást, egyéni és közösségi sors összefonódását, morál és esztétikum együttes jelentőségét elengedhetetlennek tartó lét- és irodalomszemlélet kialakulásához, megerősödéséhez.

A hangsúlyt azonban Papp Endre a tudományos munkák értelmezése, időbeli relációinak megragadása érdekében inkább az elméleti-filozófiai hatások elemzésére, a Görömbei András munkáiban visszatérő és meghatározó, irodalomszemléletét jellemző alapfogalmak definiálására, szemléleti jellegzetességeinek magyarázatára helyezi. A két világháború közötti népi irodalom, a kortárs magyar irodalom és a nemzetiségi, kisebbségi magyar irodalom kutatójaként, az oktatást hivatásának tartó egyetemi tanárként Görömbei András nem tudta és nem is akarta kivonni magát az adott történelmi szituációból, kulturális környezetből. Az utókor olvasata szempontjából ez módszertani kérdéseket szülhet az értelmezés terén, amit Papp Endre ki is fejt az egyes művek, főként a Sinka Istvánról írott monográfia és a pálya kezdetén született tanulmányok kapcsán. Ezek a kérdések azonban – ahogy erre a monográfus néhány példa erejéig szintén kitér – más megközelítések esetében is adóttak. Vagyis – következtethet az olvasó – az idő vonatkozásában nem a módszer válik meghatározóvá. Erre utal az irodalomelmélet története is. Valamennyi irányzat a tudományos nyelv megújítását, a fogalomrendszer, definíciók pontosítását, az értelmezés lehetőségeinek tágítását célozza. Az olvasó-értelmező éppúgy válogathat ezek közül, szabadon kombinálva az eszközöket – megvalósítva az előzetes elvárások nélküli, műközpontú értelmezés koncepcióját –, mint ahogy kiválaszthatja az alkotók és művek so-

rából a neki tetszött. Görömbei András ebben a szellemen tanított, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint tanítványi körének szemléleti sokszínűsége. Monográfiái, tanulmányai, esszéi hasonló szellemi toleranciáról tanúskodnak. Több példát említ erre Papp Endre is, egyebek mellett ennek legegységesebb megnyilvánulását, a rendszerváltást követő években értékrendjét, szellemiségét ért támadásokra adott válaszait.

Görömbei András irodalomszemléletének értelmezése során Papp Endre mások jelentősége mellett Barta János és a „debreceni iskola”, valamint Németh László hatását hangsúlyozza.

Görömbei András több alkalommal is kifejtette, hogy Barta János nagy hatást gyakorolt irodalomszemléletének alakulására, tőle tanulta, hogy a hivatás egzisztenciális ügy, valamint személyes életében is sokat köszönhetett neki, hiszen Barta a hatalommal szembeállva támogatta egyetemi tanári pályafutását.

Németh László életművét a „Bibliájának”, legjelentősebb szellemi élményének tartotta. Noha szándékában állt monográfiát írni róla, az végül nem készült el. Petrik Béla találó véleménye szerint Görömbei Andrásra más sürgető feladatok vártak, és Németh László életművével kapcsolatban nyugodt lehetett, mivel azzal akkor kiváló kutatók foglalkoztak. Hiánypótló kötetei jelentek meg a határon túli kisebbségi magyar irodalomról (*A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*, 1982; *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*, Bertha Zoltánnal, 1983; *Napjaink nemzetiségi magyar irodalma*, 1984), monográfiái Sinka Istvánról (1977), Sütő Andrásról (1986), Nagy Lászlóról (1992), Csóori Sándorról (2003) és Nagy Gáspárról (2004). Munkája során „élve eltemetett alkotókat, műveket, irodalmi országrészeket szabadít fel romok alól, sírokból ássa elő a magyar költészet és irodalom értékeit, menti át őket a jövőbe az enyészet elől” (PETRIK Béla, *Lábjegyzet Görömbei András Németh-kötetéhez*, Magyar Szemle, Új folyam XXIX/5–6). A Németh László-monográfia helyett pedig született egy monográfiával felérő, sok kutató Németh-szemléletét meghatározó, alakító kötetnyi tanulmány, az 1971-es köszöntőtől a Németh László születésének 110. évfordulóján tartott akadémiai székfoglalójáig (*Németh László és a harmadik út*). Valamennyi az életmű és a recepció beható tanulmányozásáról, ismeretéről tanúskodik. Nem meglepő tehát, hogy Papp Endre külön fejezetet szentel a kutatói életmű meghatározó részének, a tanulmányok aprólékos értelmezése révén/mellett Görömbei András Németh László-szemléletének alapvonásait is megfogalmazva. Németh László születésének 120. évfordulóján nem

lehet eléggé hangsúlyozni Görömbei András tudományos munkájának a Németh-kutatásra gyakorolt hatását.

A két „mester” mellett Görömbei András szemléletére hatottak szépirodalmi és irodalomelméleti olvasmányai, a pályatársak munkái és a társtudományok kutatásai is, ezek integrálása megfigyelhető írásaiban. Amint ezt Papp Endre a monográfiák vagy a Németh Lászlóról szóló tanulmányok kapcsán is kifejti, értelmezései egyre árnyaltabbakká, gazdagabbakká, a pályát záró nagy tanulmányok szintetizáló jellegűekké váltak. Görömbei András irodalomszemléletének összetevőit elemezve hangsúlyozza és magyarázza annak „egzisztenciális” jellegét.

Görömbei András az irodalomtörténetet egzisztenciális tudománynak tekintette, az egyéni és közösségi lét esztétikai értelmezésének. Szemléleti alapjaként Papp Endre az önelbeszélés, önmeghatározás vágyát, cselekvéseként az értelmezést és az ismeretközvetítést, céljaként a „szintetikus szemantikai formákba foglalt önbeteljesítő tapasztalatot”, az értékfelmutatást, a „gondolati szintézis fogalmi” nevéként a nemzetet jelölte meg.

Alapfogalmi, amelyeket a monográfus körületekintően, történeti és elméleti vonatkozásaikban elmélyülten eleméz, hermeneutikai értelemben gazdagodnak, definícióik ezáltal válnak teljesebbé, pontosabbá. Az „életelvű”, „létérdekű”, „cselekvő” irodalom fogalmi meghatározásában a szellemi erkölcsi ideálok, eszmények képviselete a kulturális praxisban.

Görömbei András alapvetéseinek köszönhetően legalább egykori tanítványai és mindenkor olvasói megkülönböztetik a népies és a népi fogalmát. Tanulmányai mellett a *Mindentudás Egyetemén A magyar népi irodalomról* tartott emlékezetes, világos, pontos, jól szerkesztett előadása méltán vált a téma egyik kulcsforrásává. A „népies” 19. századi irodalomtörténeti, esztétikai, a népi pedig „irodalompolitikai, eszmetörténeti és politikátörténeti” fogalom. Papp Endre pontosan felvázolja, melyek a népi írók és a tudós egzisztenciális tudományának találkozási pontjai, miért tekintette Görömbei András meghatározó jelentőségűnek a népi írók törekvéseit, célkitűzéseit. Egyfelől *A népi irodalom és öröksége* című tanulmányból (*Azonosság tudat, nemzet, irodalom*, Nap, 2008) idéz: „A népi írók a nemzet érdekei szerint akarták megújítani a magyar nemzeti önismeretet”; „A népi irodalom legfontosabb öröksége az, hogy az irodalmat a nemzeti önismeret és történelemalakítás felelősségével gazdagította.” Megállapítja, hogy „Görömbei a modern nemzetfogalmat a népiek után a közös nyelvben, kultú-

rában és történelemben ismeri föl”. Másfelől Németh László gondolatát (az irodalom a tudatalattiságból kimenti és felszínre hozza a nép eredetiségét, *erőtartályait*) összekapcsolva M. Heidegger tételével („A műalkotás fényre hozza az elrejtettségéből a létezés igazságát, el-nem-rejtettségét”) arra a konklúzióra jut, hogy: „Ekképpen kap hát filozofikusan egzisztenciális távlatot a társadalmi cselekvés irodalma! A létezés igazsága magától értetődően egy nemzeti közösség igazsága is. Absztrakció és konkrétum: ugyanakkor a lényeknek a két oldala.”

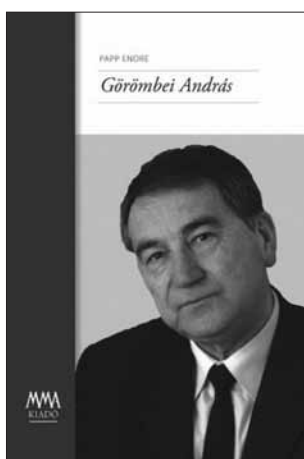
Azt hiszem, Papp Endre monográfiájának ez az egyik legfontosabb észrevétele. Nem csupán azért, mert érthetővé teszi, mit is jelentett Görömbei András számára az „egzisztenciális tudomány”, hanem azért is, mert felszínre hozza a tudós-tanár – véleményem szerint – legjellemzőbb szemléleti sajátosságát: a hermeneutikai gondolkodásmódot. Pontosabban egy saját hermeneutikai szemléletmódot, amelynek éppúgy része például a *sensus spiritualis*, mint Dilthey élményfogalma, s főként Heidegger egzisztenciafilozófiája, ontológiai irányultsága, vagy Gadamer hermeneutikai gondolkodásában az értelmezés és az önmegértés kapcsolata. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert úgy vélem, a Papp Endre által is elemzett hatások: „debreceni iskola”, pozitívizmus, szellemtörténet, magyar esszéista hagyomány stb. mellett ez a saját hermeneutikai gondolkodás, „egzisztenciális tudományfelfogás” ad kulcsot a Görömbei-írások értelmezéséhez, fogalomrendszeréhez. És a „mester”, Németh László hatása az előzőleg említettek mellett, a saját út, a szemléleti integritás konzekvens, nyílt vállalása vonatkozásában is.

Életműve éppoly sokrétűen értelmezhető, mint pedagógiai munkája, hatása. Papp Endre monográfiája egy rendkívül felkészült irodalomtörténész alapos, komplex összegzése Görömbei András munkájának. Természetesen, ahány Görömbeitanítvány, ahány olvasó, annyi Görömbei-élmény, annyi Görömbei-kép.

A felejtés, a kontraszelektív műveltség és olvasás nemcsak a rendszerváltás előtt veszélyeztette a kultúrát, az egyén és a különböző közösségek identitását. Nem véletlen, hogy a világ minden részén, az élet, a művészet és a tudomány valamilyeni területén az emberek keresik a közösségi lehetőségeket, a találkozási, kapcsolódási pontokat. A hagyomány keresése, újjáélesztése, formálása

vagy a hagyományteremtés önkeresésük, önkifejezésük része. A hagyomány fogalma és tartalma állandóan, dinamikusan változik, amint ezt számos etnográfus és irodalomtörténész is megfogalmazta. A hagyomány fogalma Görömbei András irodalomszemléletében sem „csupán” a paraszti társadalomhoz, a népi írókhoz kapcsolható, hanem ahhoz a nézetektől, világrészeketől független, általános emberi eszményhez, amely szerint a hagyományokhoz visszanyúlva, azokat újragondolva, alakítva, gazdagítva értékeket lehet őrizni és teremteni. Ha az eszmény (nem ideológia) jegyében valaki úgy képes adni, hogy közben nem vesz el, az nem maradiság, az nem a tudomány gátja, hanem egy szín a palettán, ami gazdagítja az összképet. Morálfilozófiai fogalommal élve: jó. Ez az „eszmény”, ez a „jó” éppúgy változik és alakul, mint a hagyomány, sosem hullhat ki az időből. Az „eszmény”, a „jó” valóban egzisztenciális kérdés, mert eszmények nélkül az emberi lét kilátástalanná, fölöslegessé, a világ *falanszterré*, *szép új világgá* válna. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a rendszerváltó nemzedék nem az eszményekben csalódott. Görömbei András sem. Az általa jelentősnek tartott értékek mellett minden ellenére és mellett kitarított, éppen azok egzisztenciális jellege miatt. A tudomány és a hétköznapi élet területein újra és újra feltehető példák őt igazolják.

Görömbei András utolsó nyilvános előadása a Magyar Tudományos Akadémián 1956 és Németh László kapcsolatáról szólt. Számomra ez a szabadság és az alkotói, gondolkodói szuverenitás megnyilvánulása volt. Mindannyian tudtuk, hogy ugyanolyan kiválasztott pillanat részesei lehettünk, mint amikor Nagy Gáspár elszavalta versét a Németh László(!)-szobor avatásakor. Sokunk számára – utólag visszatekintve – a búcsú torokszorító pillanatait voltak ezek a földi pályafutásuk vége felé érő emberektől. De nem „az” Emberektől, nem a szellemiségüktől. Éppen ellenkezőleg. Ez a két esemény összhangban volt mindkettőjük életművével abban a tekintetben is, hogy felkínálta az inspiráció lehetőségét. Rendíthetetlenül kitarítottak a számukra fontos értékek mellett a rendszerváltás előtt és után is. Mint Papp Endre is megfogalmazza a „társadalmi cselekvés” irodalmának fogalma kapcsán: „Egzisztenciális érvényű, általános emberi értékekről van szó: a szabadságról, az önrendelkezésről, a függetlenségről és az azonoságról – egyénre és közösségre egyaránt vonatkoz-

tatva”, az esztétikai értékek igényével. Görömbei András és Nagy Gáspár barátsága a szakmai, emberi kapcsolaton túl ezeken az „eszményeken” is alapult. Ez a kötődés is oka annak, hogy Görömbei András Nagy Gáspárról írott monográfiája tudományos munka és személyes vallomás is. Görömbei András számára fontos volt, hogy ezekre az értékekre felhívja diákjai és olvasói figyelmét is. Ezeknek az értékeknek az irodalomban, kultúrában olyan kisebb (népek, nemzetek, társadalmi vagy vallási közösségek stb.) vagy nagyobb (emberiség) identitást teremtő, megőrző, közösségformáló hatást tulajdonított, amely az emberi életet szebbé, jobbá teheti. Az, hogy valaki nemes értelemben vett „szolgálatot” vállal, nem nevetség tárgya, hanem elismerésre méltó. Tudományos munkája során azt tette, amire a tudósok vagy jövődöbéli tudósok a doktori eskü során fogadalmat tesznek: a tudomány és az igazság szolgálatára szentelte magát, és arra törekedett, hogy tudományát az *alma mater tisztességére, embertársai javára, népe és hazája dicsőségére* előbbre vigye. Ember és tudós egységének képe ez.

Papp Endre az idő optikáján keresztül vizsgálja Görömbei András életművét, tudományos igényű, nem idealizálva, de pontosan meghatározva jelentőségét, nem a méltatlan támadásokkal szemben, hanem önnön értékét megfogalmazva. Összegzésként Görömbei András Barta Jánosra emlékező gondolatait idézem, éppen azt, amelyet Papp Endre monográfiája felütéseként választott, nyilvánvalóan a tanítvány, később pályatárs nézőpontjából a sorok szerzőjére asszociálva (*Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap, 2003): „Tudósra emlékezve nem az a legfőbb szempontunk, hogy egyes részeredményei mennyire képesek helytállni a változó időben, hanem az, hogy a maga idejében hiteles, igaz válaszokat adott-e a kor szakmai és emberi kihívásaira, továbbvitte-e a tudomány fejlődését. Adott-e ösztönzéseket a következő generációk számára ahhoz, hogy eredményeit átalakítva, módosítva hasznosítsák? Az a tudós, aki a maga korában erre képes volt, sohasem évílhet el, mert munkássága szervesen beépül a tudományos kutatás történelmi folyamatába.”

ARTZT TÍMEA

Fehér Béla: Banánliget

Kortárs, 2020

ARTZT TÍMEA (1977) Monor

„A Banánliget fedőnevű konspirált lakásban két titkos ügynök lakott, a belső elhárítás két rutinos vitéze, akikről a rendszerváltozáskor elfeledkeztek” – akár ezzel a mondattal is indulhatna Fehér Béla *Banánliget* című regénye, ám ő kicsit felrobbantja a szerkezetet, amely mozaikokból áll össze, miközben a történet végpontja már a regény elején kész. Akárcsak a bűnügyi regényekben, nekünk kell felfejtenünk az eseményeket, összerakni a cserépdarabkákat, amelyek között időbeli ugrások, rések tátonganak, de így működik az emlékezet is.

Fehér Béla közelmúlt-trilógiájának első darabja, a *Jelenetek egy vakondúzó életéből* 2013-ban jelent meg, a *Banánliget* (2020) a középső kötet. 2003 októberében két fiatal nő, Várkonyi Kata (dokumentumfilmes) és Porpácsi Mónika (felszolgáló) beszédbe elegyedik a Najima falatozóban. Szóba kerül Ecsedi Gyula (a *Je-*

lenetek egy vakondúzó életéből főszereplője), majd Móki érdekes történetbe kezd a Banánligetről, ahol éppen az idősebbik titkos ügynök, Téli Pál szeretőjeként él. Kata érdeklődését felkelti a téma, és a Banánliget nyomába ered.

Fehér Béla regényének címe egyúttal a készülő film és a fedett lakás címe is, szóval tripla fedelű. Ironikus hatást kelt a banánliget elnevezés a budapesti bérházak között, amely eszünkbe juttatja a szocializmus idején ritka csodának számító banánt, de leginkább a „banánköztársaságokat”, azokat az országokat, amelyekben egy párt gyakorol hatalmat, élén egy teljhatalmú diktátorral. A regény borítója mindjárt ráirányítja a figyelmet a harmadik emeleti lakásra, amelyet a Belügyminisztérium III/III-as ügyosztálya működtet megfigyelőhelyként. A lakásba sosem jönnek közüzemi számlák, maximum a „Postás”. Van néhány

rozoga bútor, rengeteg befőtt és két leharcolt ügynök, Piricske Tamás és Téli Pál. A hűtő folyik, a szolgálati telefon nagyon hamar elnémul, de a Leica fényképező éveken át gyártja a felvételeket.

A Roxrebel távcsővel felszerelt gép folyamatosan kattog, mégsem kerül a látószögébe 1989 jelentősége. Vagy ha feltűnik is a világ változása, a kommunizmus mellett elkötelezett ügynökök munkájának, pláne küldetéstudatának ezek az események nem vethetnek véget. A hatvanöt négyzetméteres lakást 1988. február 16-tól egészen 1998. május elsejéig nem hagyják el. A dr. Pávai Béla névtáblával jelzett tér börtön, otthon és munkahely. Noha 1989-től már nem kapnak se fizetést, se ellátmányt, a jelentések szakadatlan készülnek. Akkor is figyelik a szemközti házban lévő lakást, amikor a célszemély már öt éve elköltözött.

A regény alapvetően két egymást kiegészítő cselekményszálon fut, bemutatja Piricske és Téli életét, illetve Várkonyi Kata kutatását, amely főként interjúkra épül, hiszen az ügynökakták részlegesen maradtak fenn, többségüket 1989-ben megsemmisítették, vagy ki tudja. Azok a kérdések, amelyekkel a filmes találkozik, a regényírás során éppúgy felvetődnek: „Gáspár arra figyelmeztetett, el kell döntenem, mit akarok, a történet íve érdekel, a kezdet és a vég, vagy inkább a Banánliget hétköznapjait tartom izgalmasnak.” Az elsődleges E/3-as elbeszélő mellett Kata a másodlagos elbeszélő, akinek az ars poeticáját szerelme, Szánthó Gáspár is alakítja: „Szeretem az olyan filmeket, amelyek a végükön kezdődnek.” „Sokszor ide-oda csapongva, ahogy az emlékezet összeszededegeti az emlékdarabokat.” A cselekményszövésben megjelenik néhány extrém, az olvasó számára elidegenítő hatású ötlet, ilyen a csirkebelet áruló csalibolt kivitelezése (az ötleteléstől a felszámolásig), továbbá a kínai árukkal való üzletelés. Bár érthető a szándék, a kínai árukkal elárasztott Budapest portréja.

Az ügynökök életébe tíz évi bezártság után új korszak köszönt be. Ehhez persze kell a szomszédban lakó zongoratanárnő, fedőnevén „Fúvós”, aki a regény legjobb karaktere. Lipót tanárnő és Huzag Pityu alkalmi összefogásának köszönhetően kifüstölik őket (azaz a vakondokat) a lakásból. A regénybe ez a dátum, 1998. május elseje, ironikusan a „Kitörés Napjaként” vonul be. Huzag Pityu, kinek „felemelkedése a zavaros vizek áradása idején, 1995-ben kezdődött”, munkát is ad az alvóügynököknek. A zárójelbe tett alcím szerint Pityu az (*új elit*) képviselője, aki kicsiben kezdte, ám a 2000-es évek elején már drogot árul a maffia megbízásából, foci pályát üzemeltet, végül pedig a Magyar–Kínai

Kereskedelmi Iroda vezetője lesz, és már meg is érkezünk a jelenbe.

A *Banánliget* az abszurd irodalom hagyományait követi, amire nem annyira jellemző, hogy szórakoztató tud lenni. Fehér élethű karaktereket fest, akik vicceseket mondanak, mégis hitelesek, nyoma sincs az izzadtságzagú párbeszédeknek. Olyan, mintha mindig történe valami, holott sorsfordulatokra alig akad példa. Emberek jönnek-mennek, leskelődnek, vitáznak, egymás segítségére sietnek, nyereszkednek. Néha még szerelmek is szövődnek. Azért Piricske Tamással nehéz dolga van az elbeszélőnek, az ő Rozgonyi Piroskája, Főző Irén titkosügynök. Téli Pál szerencsésebb Tamásnál, ugyanis őt az első tartótisztje, Áfonya ismertette meg a szerelemmel: „irigyelte Téli Pált, amiért egy tüzelő női medencén át csúszott bele a szakmába.” Áfonya a fájó múlt, a jelen pedig Móki, aki 2003 októberében költözik a Banánligetbe. Távozásával (2005 márciusában) pedig végleg bezárul az „aranykapu”.

A regény eleje és a vége egy párttoborzóra vezet bennünket. A kétezres évek elején ugyanazok a hatalomtechnikai mechanizmusok érvényesülnek, mint a szocializmusban, csak más hívószavak mentén: „Vágyakozol új politikai stílusra, új mítoszokra, új embertípusra és egyetlen karizmatikus vezetőre?”, „Dicsőíted az erőt, a harci szellemet, a totális odaadást, és mindent megteszel, hogy militarizáld a tömegeket?”, „Akik mindezt másképp gondolják, azokat üldözöd, diszkriminárod, kíméletlenül lesújtasz rájuk?”. A válaszok előre készek. A történet eleje és vége ismert. Téli Pál eltűnését követően Piricske (fedőnevén Tamás apostol) elfogyasztja a gulyáslevesét, majd csodás módon kiszakad a tér és az idő fogságából. Felemelkedik. Furcsának tűnhet ez az elragadtatást imitáló zárlat. A regény bizonyítja, hogy 1989 előtt szinte mindenki beszervezhető volt, ma meg talán megvehető. Piricske és Téli fanatizmusát nem a pénz motiválta, talán ennyi lenne a distancia.

A Fehér-regényekben többször megjelenik a realista ábrázolás mellett a fantasztikus elem, a mágikus realizmus (*Filkó*, 2000), de ebben a regényben szerencsére csak egy-két alkalommal. Miközben Örkény világlátása inkább tragikus, és groteszk látásmódja mindig a tragikum irányába billen, addig Fehér Béla szövegein felszabadultan lehet nevetni. Miközben Örkény, Bulgakov, Beckett vagy Mrozek megértése többszöri olvasatot igényel, addig Fehér Béla írásai közérthetőek. Vannak irodalmi játékok, elgondolkodtató motívumok (befőttek, bőrkabát, bölcső, játékos névadások és felidézett orosz klasszikusok), a tárgyak mégis ki-

tapinthatók, a karakterek pasztikusak, a párbeszédék gördülékenyek, szellemesek, hitelesek, élvezetesek, a gondolatmenet követhető. Az idősíkváltások és a szűzsé szilánkosítása az eseményhiányos időszakokba is eleven impulzusokat hoz (vissza), ilyen Téli Pál rövid kalandja Mókival. Fehér Béla szövegeit olvasva jól érezzük magunkat, hiányérzetünk esetleg abból fakadhat, hogy a *Banánliget* újraolvasása során nem tárulnak fel újabbnál újabb jelentésrétegek, pusztán a részletek élesednek, rendeződnek lineáris rendbe.

Fehér Béla regénye 2020 Magyarországról nézve realista regény. Ugyanis a valóság abszurdizációja már lekörözte a fikciót. A kötet egy szórakoztató, regényesített példázat arról, hogy miközben azt hitte a többség, hogy azok a hülyék, akik nem vették észre a rendszerváltás tényét, addig 2020-ból nézve éppen az ellenkezője mondható el. A regény az 1989-es eseményeket a rendszerváltozás narratívájába simítja bele, ekképp viszont a rendszerváltás kudarcáról beszél. Ezt a nem éppen jó hírt teszi közérthetővé.

BORSODI L. LÁSZLÓ

Vida Gábor: Ahol az ő lelke

Magvető, 2019

BORSODI L. LÁSZLÓ (1976) Csikszereida

Amennyiben Vida Gábornak további mondanivalója van Erdélyről, elképzelhető, hogy az *Egy dadogás története* után keletkező műveivel foglalkozó kritika nem kerülheti meg az önéletrajzi ihletettséggű regényére való utalást, az ahhoz való viszonyítást, amely maga is okozat. Annak az erdélyi létállapotnak a megjelenítése, amelynek előzményeiről (az első világháború, a trianoni békediktátum aláírása, Erdély Romániához való csatolása és kezdeti hatásai) a korábban megjelent *Ahol az ő lelke* című regényben olvashatunk (Magvető, 2013). Stilizált, átdolgozott, fejezetcímekkel ellátott második kiadása – amelyvel elsődlegesen talán az lehetett a kiadó célja, hogy bevonja az *Egy dadogás története* sikerébe a könyvet, ugyanis korábban nem talált érdemének megfelelő visszhangra –, mintegy felcserélve okot és okozatot, a kezdetre, a kiindulápontra irányítja az olvasói figyelmet. Ez a gesztus azt érzékelteti, hogy minden, amit meg kell tapasztalnia, túl kell élnie az *Egy dadogás története* főszereplő-elbeszélőjének, annak az eredője Werner Lukács korában és élet-történetében keresendő (így a két művet egymás összefüggésében engedi olvasni). Az ő története felelő érthető meg, amit a biografikus karakterű énelbeszélő mond: „Az én idegenségemet nem lehet egyszerűen a rendszer számlájára írni, ennél bonyolultabb, mert az otthon nem egy táj, nem egy település, társadalom, család vagy közeg, nem egy vagy több egymást váltó életforma, amelyek folyamatos vagy éppen drámai átmenetekkel kapcsolódnak egymáshoz, bár ez mind az otthon része, de a legfontosabb mégiscsak az, ahogyan a meglévőre,

az adottra gondolt az ember, ahogy viszonyul hozzá, belesimul, eggyé válik, vagy éppen elkülönül, természetesennek fogadja el az adottat, vagy kérdésesnek, problémának.” Az idegenség-otthonosság dichotómiája, az adottal való azonosulási vágy és/vagy az attól való elkülönülés, eltávolodás Werner Lukács lelkében, szellemében válik először diagnosztizálhatóvá az első világháború és a trianoni békediktátum aláírása nyomán Erdély státusának, közérzetének megváltozása hatására. Ami addig adott volt, politikailag megkérdőjeleződik, átrendeződik, a szereplőben pedig tudatosul, és ehhez az adotthoz éppen eltávolodásain keresztül mindvégig hűséges marad, visszatér.

A főszereplő maga a két lábon járó hiányérzet (anyjától, Kladovka Máriától és a szeretett nőtől, Daniel Klaudiától való távolsága és az ő közelségükre való vágyakozása), s mivel Erdély sorsának alakulása mélyen belenyúl egyébként is hányatott életébe, vagyis annak részévé válik mindaz, ami Erdéllyel történik, ezért Werner Lukács felfogható úgy, mint az erdélyi sors allegorikus alakja. Ahogy Erdély *útban van* Magyarországtól, az Osztrák–Magyar Monarchiától Románia felé (megfosztódik természetes közegétől, illetve román megszállása révén a nem természetes mintegy beléje ágyazódik, hogy belülről, lényegét tekintve változtassa meg, semmisítse meg), Werner is állandóan *útra van ítéltve*. Egyebet sem tesz, mint vándorol, helyét keresi a világban: Kolozsvár, Budapest, Fiume, Port-Szaíd, Mombasa, Eldoret, Mount Egon és vissza. Ez a vándorlás, bolyongás azonban nem változtatja a művet

hagyományos kalandregénnyé, mivel egyrészt Werner Lukács nem *picaro*, nem a kalandvágy hajtja, másrészt a narrátort sem a cselekmény, a történet érdekli, hanem hogy mi van mögötte, milyen hatással van a szereplő lelkivilágára, világméskének alakulására. Werner Lukács rendhagyó abban a tekintetben is, hogy alakja kevésbé tettei és beszéde, mint inkább hallgatása és gondolatai által írható le, ugyanis keveset beszél. S ami kifelé csend, az ezzel párhuzamosan befelé annál gazdagabb reflexió a világra, emberekre, önmagára. A regényben tehát elválnak a külső és a belső történések, utóbbiak a hangsúlyosabbak. Ez a reflektáló képesség, hogy vannak saját gondolatai, (visszatérő) álmai, erős érzelmei, és van benne konok kitartás, magyarázza meg, miért lehetséges, hogy úgy világháborús regény az *Ahol az ő lelke*, hogy nem folyik vér, nem járunk a fronton, nem látunk lövészárkot, attól távol jószerevével csak egy pisztoly kerül elő, de az sem dördül el, a botozás is inkább az Erdélyre rátelepedő, újonnan berendezkedett román hatalom által alkalmazott komor lehetőségként tűnik fel, mint világháborús szükségszerűségként.

Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy ez a fronttól, harcoktól való távolság nem degradálja díszletté a világháborút, nem válik háttérre. A csatazajtól való távolság épphogy a csendet erősíti fel, a hol röviden, hol hosszan lélegző, pontos mondatok a lélekben zajló drámára terelik a figyelmet. Azokra a felismerésekre (és nem egyértelmű, nem szentenciászerű következtetésekre), amik Werner lelkében születnek meg: hogy mi a különbség az Afrikában tapasztalt megaláztatás, nyomor és a „magában izzó gyűlölet” között, milyen jelentéslehetőségeket hordoz magában a „Miért jöttél vissza [?]” kérdésre adott válasz, a „csak”, mi az életútjának összegzésében kirajzolódó – látszólagos? – iránynélküliség, mert úgy gondolja, hogy nincs válasz Fiumé és Uganda után Kolozsvárt a „honnán, hova, miért?”-re. Nem csoda, hogy semmiféle bizonyosságig nem juthat el, hiszen olyan korban él, amelyben nemcsak Klodovka Mária vagy Daniel Klaudia nem kerül számára megnyugtató, végérvényes közelségbe, hanem Kolozsvár sem az már, amelyet Afrikába utazása előtt elhagyott. Máshová érkezik vissza, egy olyan politikai-történelmi légkörbe, amelynek Románia a neve, és „nem egyértelmű, hogy Románia ország-e, vagy csak egy történelmi félreértés”.

És ha nem is derűs Werner Lukács sorsa, mégsem reménytelen. Vannak ugyanis ebben az úton

levésben, számkivetettségben kapaszkodói. Az egyik ilyen kapaszkodó a Klaudia mellett való kitartás, konok ragaszkodás, a kétségbeejtő távolságok legyőzése árán is a hozzá való állandó visszatérés, a szerelem drámája. A másik kapaszkodó az apa, Werner Sándor alakja, aki már gesztusával, hogy Magyarországról Erdélybe megy felnevelni fiát, erkölcsi magaslattá emelkedik. Ő is szűkszavú, inkább magatartásával, mint szavaival tanít, olyan lelki-szellemi háttér Lukács számára, aki fizikai hiánya ellenére (Amerikába megy szerencsét próbálni, az ő története a kevésbé részletezett, vázaltszerű, a Lukácséval párhuzamosan haladó cselekményszál a regényben) jelen van a fiú lelkében, támpont, lelki erő, tanítása minden élethelyzetben benne visszhangzik, aki ugyanúgy hazatér, mint Lukács, mert „nem akar hajózni, utazni, tájékozódni, nem akar hányódni és tekeregni többet, a hazát keresi, az otthon, a biztost, a valamit”. Ez a legtöbb, amit saját példáján keresztül a fia szívébe olthat: a regényben visszafojtottan, maníroktól és pátosztól mentesen, a szereplők hiteles lelki igényeként, létezésük lényegként megjelenített hazaszeretetet.

Ennek a szülőföld- és hazaszeretethez válik a metaforájává a regény térszerkezete. A regénybeli tér centruma Kolozsvár, ezen belül Kolozsvár főtere, rajta a Mátyás-szoborcsoport. Veretes, letisztult Vida-mondatok teszik Kolozsvárt az univerzum közepévé, a beteljesülés képzelete nélküli végcél: „Arra gondol hirtelen, hogy abban a pillanatban, amikor nem fogja tudni pontosan többé, hogy merre van Kolozsvár, meg fog halni [...]”; „Az lesz, ami lesz, ezután mindig arra van Kolozsvár, amerre hazavisz a vonat.” Szomorkás, resignált hangulatú regényvilág, amelyben minden elszürkülni, megcsomósodni látszik, étellelenné, kihalttá csendeseedik, és minden történés viszonylagossága bizonytalansággal és a várakozás feszültségével tölti be a szereplők hétköznapijait. Van azonban egy viszonyítási pont, egy olyan, egyszerre reális és szürreális közeg, amelyben élet van: Lukács képzeletében és álmaiban a Mátyás-szoborcsoport megelvenedik, a Klaudia utáni vágyakozásával együtt lüktet (a nő a szoborcsoport részévé időtlenedik), a történelmi korok közötti határok helyett a történelmi idők egysége teremődik meg benne. Így lesz Mátyás Werner Lukács és Werner Sándor századelőjének, Erdély Trianon utáni traumájának tanúja és egyfelől beteljesedésre váró, másfelől szoborrá dermedt reménye. Mátyás ugyanis időről időre le-

száll a talapzatról, hogy megnézze, mit rontottak el az emberek, mi romlott el a történelem gépezetében. S ha nincs is *hallható* válasz, van szavakkal le nem írható bizonyosság, hogy a körülmények ellenére, azokon túl van az ember életében egyetlen olyan hely, ahol utolérheti a lelke, és meghalhat: „Miért jöttél vissza, kérdezte inkább unottan, mintsem szigorúan egy súlyosan a vállára nehezedő kéz gazdája Werner Lukácstól [...]. Háta fordított a szobornak, az üres padokat nézte, az elhanyagolt virággyásokat [...]. Meghalni jöttem, mondta dacosan Lukács, és ahogy lazulni érezte vállán a szorítást, lassan fordult meg.”

Ez a lassú fordulás nem jut(tat) el a megpillantás momentumáig, de végső soron nem is kell odanézni, hiszen elsősorban nem a fizikai szemmel láthatónak van ott az, ami ott van. Az érzelem, az intellektus számára érzékelhető ugyanis a fontosabb, és az annyit és úgy képes érzékelni a megpillantandó jelenlétéből, a megfoghatatlan, a leírhatatlan, a megnevezhetetlen bizonyosságból, amitől úgy érezheti Werner Lukács, a 20. és akár a 21. század eleji erdélyi utas, hogy megérkezett – haza, az otthontalan otthonba, az otthonos idegenségbe. Akárcsak Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című regényének főszereplő-elbeszélője, s amely otthonos idegenség – az említett művekhez képest – az *Egy dadogás történetében* vagy ugyancsak Tompa Andrea művében, az

*Omertá*ban már nem folyamatában megragadható alakulástörténet, hanem eleve elrendeltség, időben állandósult fájdalom és vágyakozás, azonosulás és elkülönböztetés.

Ennek az érzelmi-intellektuális tapasztalatnak a megteremtéséhez pedig Vidának olyan saját mondatai vannak, amelyek egy mindentudó, de mindentudását sejtetve, megszakításokkal és elhallgatásokkal adagoló elbeszélő szólamává szerveződnek. Olyan narrációt teremtenek, amelyben a jelen idejű forma is a múlt megelevenítését, jelenvalóvá tételét szolgálja, a múlt idejű forma pedig a jelen idejűvé tett múlt előzményeit tárja fel. Így válnak átjárhatóvá a különböző idősíkok, mintha egy hártya választaná el és kapcsolná össze ezeket, az egyikből átlátni a másikba és vissza, de nem teljes rálátást nyújtva egyikre vagy másikra. Ezért lehetséges az, hogy a megjelenített narrációs szólam mögött felsejlik, ott lebeg egy másik, álom, sejtetem vagy egy másik történet (körvonalai), ahogy Werner Lukácsé mögött az apáé, Werner Sándoré, a látható mögött a láthatatlan, a Werner Lukács tudatában és a Bartha Kálmán festményén Daniel Klaudia alakjával kiegészülő Mátyás-szoborcsoport, ahogy Kolozsvár mögött egy másik Kolozsvár, Erdély mögött egy volt-nincs Erdély, ahogy az otthontalanságban az otthon, ahogy a mondhatóban a mondhatatlan.

KATONA ALEXANDRA

Milbacher Róbert: Angyali üdvözetek

Magvető, 2020

KATONA ALEXANDRA (1997) Szeged

Milbacher Róbert *Angyali üdvözetek* című regényében nem keveset vállal: a *Szűz Mária jegyesében* megfogalmazott poétikájához hasonlóan továbbra is a szőnyeg alá söpört sorstragédiákra irányítja rá a figyelmet, miközben a múlt és a valóság megismerhetőségének, elbeszélhetőségének, rekonstruálhatóságának kérdését is körüljárja. Ez utóbbi kérdésfelvetés a szerző kutatói munkáit tekintve magától értetődőnek tűnhet – ami azonban nem, az az elbeszélhetetlenség elbeszélésének a módja. Milbacher a Jézus megváltói mivoltát tagadó, helyette Keresztelő Szent Jánost üdvözítő mandeánusok szövegét, annak egy – feltehetőleg – zsidó tanító által közvetített magyarázatát és a szerző Mar-

gó-díjas novelláskötetéből, a *Szűz Mária jegyeséből* ismerős Kádár-kori falu kocsmájából tudósító elbeszélő krónikáját dolgozza össze egy közös narratívává. A három szálát Zakariás, az Abija-rendi pap története köti össze, amelyet a három narrátor kronologikusan, kézzől kézre (vagy inkább szájról szájra) adva beszél el. Mivel azonban ez az elbeszélés eltérő stílusú, időbeli és térbeli-szociológiai kontextusban történik, azt a szöveg minden rétege a saját valóságába olvasztva értelmezi és adja tovább.

A regény egyik történetzárában újra a *Szűz Mária jegyeséből* ismert kocsmában, a Fényesben találjuk magunkat. Ez a Milbacher által már bejáratott elbeszélésmód magában hordozza a faluközös-

ség sajátos látásmódját, például a testi és szellemi fogyatékosághoz, az idegenséghez (elsősorban a cigánysághoz és zsidósághoz) és a babonákhoz fűződő viszonyát. A falu életébe az Esperes holttetének megtalálásakor lépünk be. Szinte azonnal kiderül néhány aggasztó körülmény: az Esperest lefejezték, méghozzá a púpos Sekrestyés Pista fejezte le, és ami talán a legaggasztóbb, kifejezetten az addigra már bizonyosan örült Esperes kérésére. Az események bemutatásának módja retrospektív, az Esperes megőrlésének történetét Sekrestyés Pista kocsmai elbeszélését tolmácsolva hallhatjuk – Pistának ugyanis a pap furcsa tanításokkal tölte a fejét.

A szerző továbbra is következetesen építi ezt a nyelvi regisztert, az elbeszélő attitűdje megtámogatja a valósághoz való naiv viszony, a hit/babona és a hitelesség szembeállítását. A falu mikrotere és a már ismerős karakterek mozgatása folytonosságot teremt Milbacher két szövege között. Ezt a folytonosságot erősíti az is, hogy a szerző előző kötetének végén már megismerjük az Esperes megőrlésének és az egyházból való kitagadásának történetét, azonban az olvasó a *Szűz Mária jegyese*-nek olvasása nélkül is komplex, érhető szöveget vehet a kezébe.

Az Esperes halála és az azt belengő rejtély beidézi a szövegbe a krimi és a misztikus horror narratíváját: „azért a cigányok egy kicsit féltek az Esperestől, hogy nem lett eltemetve vele a feje, és majd akkor visszajár, hogy megkeresse”. Mindez a faluközösség saját babonáival és az apokrif megváltástörténettel együtt egy erősen profanizált, mégis misztikus, már-már mágikus realista szövegvilágot teremt. Nem annyira a García Márquez-, sokkal inkább a Bodor Ádám- vagy a Gion Nándorféle közép-európai mágikus realizmus ez (például Bandika, a falu szeretetteljes, szellemi fogyatékkal élő karaktere és Gion Gilikéje *A virágos katonából* könnyen egymásra olvasható). A púpos Sekrestyés Pista, a falu harangozója és az Esperes közötti kapcsolat a Victor Hugo *A párizsi Notre-Dame*-jából ismert Quasimodo–Frollo párost idézi meg (parodizálja?), míg a szöveg egyes részein a szerző mintha Günter Eich sötét tónusú, groteszk novelláiból merített volna: az Esperes temetése körüli civódás például a német szerző *Odera* című elbeszélésének alapkonfliktusát idézi fel. Miközben az olvasó minden narratívában újabb és újabb sorstragédiákkal szembesül, a szöveg mégsem válik lehangolóvá: a tragikumot – látszólag – elbagatellizálja Milbacher

kedvesen élcelődő, karikatúraszerű humora, amelyvel szereplőit ábrázolja. Erre remek példa Titi, akit a Fényes törzsvendégei megmondóemberüknek neveznek ki, mivel – állítólag – jár neki az Élet és Tudomány.

A mandeánus hit szent szövegének beemelése már magában hordozza az igazság megismerhetőségének problémáját: a vallás krónikása, Teofilus a regény felütésében Lukács tanítványának vallja

magát, és ezzel már a kötet legelején megkérdőjelezi a Biblia kanonizált megváltástörténetének a hitelességét. Szent János megváltóként való aposztrofálása – még ha csak egy mondat erejéig – a Bibliában is megjelenik: „Mikor pedig a nép várt és szívökben mind azon gondolkodtak János felől, hogy vajjon nem ő-e a Krisztus” (Lk 3,15). Teofilus és az őt magyarázó hittérítő az egy igazság hirdetőjeként lép fel, ez azonban az olvasás során, a narratívák egy-

más mellé állításával egyre ironikusabbá válik: a hittérítő és a kocsmai törzsvendégek történeteinek igazságtartalma megegyezik.

A regény az irónia szűrőjén keresztül ábrázol, de az irónia forrása nemcsak a kocsmából tudósító krónikás humoros, élcelődő hangja, hanem maga a nyelv: a narrátor stílusának és hitelességének tudatos megtörése, valamint az arra való (meta)reflexió. A kocsmai narratívában a magasabb regiszterhez tartozó szavak használata a hitelességgel, az elbeszélő szavahihetőségével fonódik össze: „Ezekből a szavakból azért látszott, hogy ezeket tényleg az Icuka nénitől hallhatta a Titi, akinek meg a Püspökatyá magyarázhatta el, mert olyanokat a Titi magától nem tudott volna kitalálni, hogy istenarcúság.” A szöveg azonban nem elégszik meg a szavakkal való játékkal; legkiemelkedőbb narratív megoldása a szent szöveget magyarázó, Zakariás történetét első szám harmadik személyben elbeszélő narrátor pozíciójának áthelyezése. A hittérítő, miközben folyamatosan a saját állításainak kizárólagos igazságát és tényszerűségét hangsúlyozza, olyannyira részletekbe menően tolmácsolja az alternatív megváltótörténetet, hogy vele a reggeli időjárást, a szél irányát, a karakterek gondolatvilágát és teljes külső leírását is a hallgatója elé tárja. Csupa olyan dolgot, amelyeket – apokrif szöveg ide vagy oda – lehetetlen rekonstruálni, különösen kétezer év távlatából. A szerző csöbe húzza olvasóját: elfeledteti vele a keretbeszélés pozícióját, hogy aztán, amikor már belefeledkezett Zakariás történetének túlzottan részletekbe menő, már-már

lírai leírásába, hirtelen – egy módosítószó vagy ön-reflexió segítségével – kirántsa onnan.

Nemcsak az egyes történetzálakon belül, hanem a szövegvariációk között is folyamatos a játék. A mandeánusok szent szövege Lukács evangéliumból van összeollózva, a sokszor szó szerinti átvételek mindössze egy-egy névmás, név vagy történetelem kicserélésével válnak önmaguk ellentétévé. A „Hogyan lehetséges, hogy az én Uram anyja jön el énhozzám?” mondatot a Bibliában Erzsébet mondja Máriának, míg a mandeánus szövegben éppen fordítva történik: a mondat Mária szájából hangzik el, így „az én Uram anyja” Erzsébetre vonatkozik. Hasonlóan csúsznak egymásba a bibliai alakok és a falu lakóinak történetei: ahogy a kocsmái hallgatóság megismeri Zakariás és felesége, Erzsébet történetét – vagyis annak a mandeánus hit szerinti változatát –, annak elemei beszívárognak az egyébként is megbízhatatlan narrátorunk falu lakóiról szóló, epizódyszerű elbeszéléseibe. Például Margit, a magamutogató özvegy meddősege Erzsébet gyermektelenségét idézi fel, míg a szellemi fogyatékos, a faluban földre szállt angyalként emlegetett Bandika háromna-

pos eltűnése Lukács evangéliumának *A tizenkét éves Jézus a templomban* című történetével vonható párhuzamba (Lk 2,41-50).

Milbacher regényének kiemelkedő értékét az adja, hogy miközben az apokrif szöveghez való visszanyúlással lényegében egy, az ősiség óta létező filológiai problémát tesz a szöveg fő szervezőelemévé, mégis olyan, globális és lokális szinten is jelentős, jelenkori problémákról beszél, mint az információk manipulálása, a társadalmi rétegek között tátongó óriási szakadék és a kis faluközösségek magárahagyottsága. Ezáltal a hagyomány és modernitás összefüggését is újraértelmezi: az ősi és a mai nem egymást kizáró, hanem organikusan összetartozó fogalom párosává válik. Habár az *Angyali üdvözetek* elbeszélés-módja igen összetett, a szerző ügyesen váltogatja a különböző szövegtípusokat, kellemes ütemben lassítja és gyorsítja az olvasás tempóját. A szöveg rétegei könnyen egymásra olvashatók, azok összevetése izgalmas filológiai munka lehet, míg a regény ironikus, humoros hangvétele szélesebb közönség számára is nyitottá teszi a szöveget.

DÁLNOKI ZOLTÁN (1964) Budapest

DÁLNOKI ZOLTÁN

Toót Holló Tamás: Szellemi honvédelem aranykori fényben

Cédrus Művészeti Alapítvány, 2020

„Mások / minél nagyobb tornyot emelnek, / annál mélyebbre ások” – Dsida Jenő *Mélyre ások* című versét juttatja eszünkbe az a figyelemre méltó igyekezet, amellyel a szerkesztő, irodalomtörténész (s nem utolsósorban a Magyar Nemzet főszerkesztői posztját is betöltő) Toót Holló Tamás „szembe ás” saját korával. Miközben világszerte megkezdődött a végső hajsza a teremtő mítoszok ellen, és gőzerővel folyik a gyermekmesék átírása, ő éppen az ellenkezőjét teszi: mélyre ás népmeséink, mondáink aranyrögöket rejtő talajában, kiemelve és felmutatva elveszett ősmítoszunk egy darabját.

Toót Holló egy sokunk által ismert, Jankovics Marcell népszerű sorozatában is feldolgozott magyar népmesét, az aranyhajú királyfiakét elemzi merésznek tűnő, ám gondosan alátámasztott következtetésekkel, eljutva a „világkorszakok” ősi ma-

gyar és egyetemes értelmezéséig. A királyfiakat az ármány elveszejtí. Helyükbe kutyakölyköket csempésznek, s ezért anyjukat borzalmas kínok között ölik meg; de mégis, valami kis, újjá- és újjászülető darabka, különféle alakban, formában megmarad a két aranyhajú gyermekből. S hiába pusztítják el őket még aranyszörű báránként is, a mese végén a királyfiak mégiscsak újjászületnek, s visszatérésükkel a világ rendje is helyreáll.

„Ekként az arany, az ezüst, a réz és a vas korszakai egy világrend periódusaiba illeszkednek, s a történelem, amit teremtettek, a műveltségek, amiket alkottak, nem kiszámíthatatlan erők játékának szüleményei, nem az ön- és fajfenntartás küzdelmeinek hullámverései, hanem a világfolyamat drámájának felvonásai” – Várkonyi Nándor sorai, a kötetben gyakran idézett s az elveszett aranykorral

sztintén előszeretettel foglalkozó Hamvas Bélával egyetemben, már a bevezetőben kijelölik azt a szel-lemtörténeti hagyományt, amelyre Toót Holló vál-lalkozása épül.

Nem véletlen Jankovics Marcell lenyűgöző, a mesét nemcsak értelmezni segítő, de annak új ér-telmet adó képi világának szerepeltetése a kötet-ben. Jankovics már „a pusztai népek emlékének” ajánlott *Fehérlófiában* is megjelenítette ősmíto-szunkat, ugyanakkor a jelen világot is mondáink látásmódjával.

Szükség van a magyar mítoszkinccs feltárá-sára, hiszen „e korszak már rég, nagyon régen letűnt majd mindenütt Európában; mi, magyarok anélkül éltük át, hogy most csak egyetlen oly mondát is tudnánk felmutatni, melyet némi eposztörédéknek nevezhetnénk” (Gyulai Pál: *Toldi es-téje*). De hát mennyiben „szellemi honvédelem” eleink mondakincsé-nek értelmezése? A címben is meg-fogalmazott programot, e honvédel-met Szabó Zoltán népi író hagyta ránk; szellemi ellenállását a nem-zetiszocialistákkal szemben fogal-mazta meg, s később egy szocialis-ta diktatúra készítette az ország el-hagyására 1949-ben. Az a diktatúra, amelynek időszakában csak az Iro-dalomtörténet című folyóirat 1956-os 1. számában kétszer írják le Jó-kaival kapcsolatban (nihil sub sole novum!) a „so-viniszta mítosz” kifejezést; olvashatunk még e számban fasiszta mítoszlól is, és a mítosz mint a dekadencia kifejezőjéről.

Toót Holló látásmódját, hangvételét előlegzi meg Prohászka Lajos 1936-ban megjelent, *A vándor és a bujdosó* című munkája is: „Az egyetlen mithosz vagy inkább mithikus csíra, amely jellemé-nek meghatározása szempontjából megkülönböz-tető jelentőségű lehetne, a lázadó magyaré, akinek örök prototípusa a négyfelé hasított Koppány, s akit mint a magyar öncélúság halálos dacú harcosát ezer ismétlődő változatban ismerünk történetünk-ből. De fejlődhetik-e ki mithosz a lázadás irányá-ban? Lehet-e életet igazoló, nemzeti küldetést jelölő a lázadás?” – teszi fel a kérdést a háború után Hamvassal együtt pokoljárást, súlyos üldözést megéllő Prohászka.

Toót Holló izgalmas elméletének része, hogy a mese azt az időszakot örökíti meg, amikor a keresz-ténység felvétele után a magyarok ősvallását üldözni kezdték. Kutyakölyökre cserélték az aranyha-jú gyermekeket. „ennek a hitnek a »kincses hírvivőit« valaha »vadlövő vadak« vadászták le. S alázták és

gyalázták meg. Pogánynak nevezve őket.” A szerző egy eszelős tabut is áthág: idéz az első magyar nyelvjárási térképet megalkotó Horger Antaltól, aki egy, a mű szempontjából igen lényeges forrással gazdagította ismereteinket.

Elveszett aranykor... A magyar néplélek ma is erősen rezonál erre, s elsősorban nem az egykori ősvallás tekintetében: „A közelmúlt egyik legjelen-tősebb magyar traumakutatásának megállapítása szerint a magyar kultúrában, határoktól függetle-nül, Trianon traumája például erősebben van jelen a magyar emberek gondolatvilágában, mint ahogyan azt alapeset szerint az időbeli távolsága indokolná. Erősebben zaklat fel minket, függetlenül az azóta eltelt évek nagy számától, mint a kommunista dik-tatúra létrejöttéhez vagy az 1956-os forradalom le-veréséhez fűződő traumatikus érzé-seink teszik – állapítja meg ezt egy számos elemében revelatív felisme-réseket hozó friss kutatás” – tér ki Toót Holló napjaink mondaértelme-zésére is.

Az elveszett „evangélium” re-konstruálásához Toót Holló többek között „a dozmati regöséneket”, ős-vallásunk e fontos töredékét is segít-ségül hívja. Hiszen az ének „szintvál-tása nyomán kialakuló boldog forga-tag így gyönyörű bizonyosság és tanú-ság arra is, hogy az ősi magyar

táltoshit úgy csillagvallás, hogy közben szerelem-vallás is”. Kassai Lajost idézve ugyanakkor óva int az ezer éve homályba merült rítusok másolásától: „nem az ősoket kell követni, hanem azt, amit az ősök követtek”.

Megkerüli azoknak a csapdját is, akik a leegy-szerűsített és utólag felmelegített pogány–keresz-tény ellentétre alapozva vonnak le hazug és káros – keresztényellenes vagy éppen ellenkezőleg, őse-inket valamiféle vérszomjas keresztényfalónak be-állító – következtetéseket. „Az aranyhajú gyerme-kek az áldozati tűzből kipattanó szikrákból bárá-nyokká lesznek [...] Hogy ezzel is azt jelezzék az új világ, az immár keresztény Magyarország uralkodó ikonográfiájának kontextusában maradván, hogy az ő áldozatuk is a világ bűneit leküzdeni kívánó áldo-zat” – vonja meg a szintézist az elveszett ősvallás és a megtalált keresztény, magyar identitás között.

Kötetével az elveszett magyar mítosz rekonst-ruálásának újabb alapkövét teszi le a szerző. Kellő-képpen mélyre ás, hogy az alapozás szilárd legyen. Elegyengeti a talajt, tiszta és átlátható síkot hoz lét-re. A tanulmány során kibontott elmélet tehát to-vábbi építkezésre vár.

II. FOTÓMŰVÉSZETI NEMZETI SZALON
2ND NATIONAL SALON OF PHOTOGRAPHY

MŰCSARNOK | KUNSTHALLE BUDAPEST
2021. 04. 24. – 2021. 09. 26.

A fotográfia az egyre több felől érezhető civilizációs paradigmaváltás egyik fontos eszközévé vált. 2021-ben, a Műcsarnok 125. évében a fotóművészetet is ünnepeljük.

KAPCSOLÓDÓ KIÁLLÍTÁSOK:

Hét év – 150 kiállítás | 125 éves a Műcsarnok ■ Kik vagyunk | Fotográfiai képzőművészekről
Képekben gondolkodnak | Filmesek fotói

